

IKKINCHI JAHON URUSHIDAN KEYINGI YILLARDA O'ZBEKISTON XALQ XO'JALIGINING TIKLANISHI VA RIVOJLANISHINING TARIXIY TAHLILI

Xomidov Abror Xushniyozovich

*Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti tarix fakulteti
tarixshunoslik va manbashunoslik kafedrası o'qituvchisi*

xomidovabrol@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0008-3020-101X>

UDK: 94(575.1)

Annotatsiya: Ushbu ilmiy maqola Ikkinchi jahon urushidan keyingi yillarda O'zbekiston xalq xo'jaligining tiklanishi va rivojlanishidagi xususiyatlarni tahlil qilishga bag'ishlangan. Unda markaziy boshqaruv tizimi va ma'muriy-buyruqbozlik usullarining respublika iqtisodiyotiga, xususan, paxtachilik sohasiga ta'siri chuqur o'rganiladi. Tadqiqotning maqsadi – bu davrdagi iqtisodiy siyosatning O'zbekiston uchun ijobiy va salbiy oqibatlarini, shu jumladan, sanoat va qishloq xo'jaligidagi bir tomonlama rivojlanishni, ekologik muammolar va aholining moddiy ahvoriga ta'sirini ilmiy jihatdan asoslashdan iborat.

Kalit so'zlar: «Ikkinchi jahon urushi», «Sobiq Ittifoq», «sovuq urush», «rivojlangan sotsializm», «SSSR xalq xo'jaligi», «Paxta monopoliyasi», «Toshqishloqmash», «Mirzacho'l», «Markaziy Farg'ona», «Qarshi va Surxon-Sherobod».

Аннотация: Данная научная статья посвящена анализу особенностей восстановления и развития народного хозяйства Узбекистана в годы после Второй мировой войны. В ней глубоко изучено влияние централизованной системы управления и административно-командных методов на экономику республики, в частности, на хлопковый сектор. Цель исследования – научно обосновать положительные и отрицательные последствия экономической политики этого периода для Узбекистана, включая одностороннее развитие промышленности и сельского хозяйства, экологические проблемы и влияние на материальное положение населения.

Ключевые слова: «Вторая мировая война», «Бывший Союз», «Холодная

война», «развитой социализм», «народное хозяйство СССР», «Хлопковая монополия», «Ташкишлокмас», «Мирзачуль», «Центральная Фергана», «Карши и Сурхон-Шерабад».

Abstract: This scientific article is devoted to the analysis of the features of the restoration and development of the national economy of Uzbekistan in the years after World War II. It deeply studies the impact of the central management system and administrative-command methods on the economy of the republic, in particular, on the cotton sector. The purpose of the study is to scientifically substantiate the positive and negative consequences of the economic policy of this period for Uzbekistan, including the one-sided development of industry and agriculture, environmental problems and the impact on the material condition of the population.

Keywords: "World War II", "Former Union", "Cold War", "developed socialism", "USSR national economy", "Cotton monopoly", "Tashqishloqmash", "Mirzacho'l", "Central Fergana", "Karshi and Surkhon-Sherobod".

KIRISH (ВВЕДЕНИЕ / INTRODUCTION). Urushdan keyingi yillarda O'zbekiston xalq xo'jaligining tinch qurilishga o'tishi murakkab xalqaro vaziyatda kechdi. Urush davrida umumiy dushman – fashizmga qarshi kurash antifashist davlatlar va xalqlarni birlashtirgan bo'lsa, urush tugagandan so'ng bu ittifoqdagi davlatlar orasida ajralish yuz berdi va "sovuq urush" munosabatlari boshlandi. Urushdan keyin fashizm ustidan qozonilgan g'alabaga katta hissa qo'shgan O'zbekiston xalqi oldida harbiylashgan xalq xo'jaligini tinch qurilish

yo'liga solish, uni urushdan oldingi darajaga yetkazish va rivojlantirish kabi murakkab vazifalar turardi.

Vayron bo'lgan iqtisodiyotni tiklash va rivojlantirishda G'arb davlatlari bilan hamkorlik qilish zarur bo'lsa-da, haddan tashqari mafkuralashgan sovet tizimi respublikalarni xorijiy mamlakatlardan "temir qo'rg'on" bilan ajratib, mamlakatni ortiqcha qiyinchiliklar va qurbonlarga mahkum etdi. Sobiq Ittifoq boshqa mamlakatlardagi ilg'or tajribalardan va chet el sarmoyalardan foydalanishni istamadi. Bu siyosat yakka qolib, xalqning boshiga ortiqcha kulfat keltirdi. Urushdan keyingi yillarda O'zbekiston o'z xalqining arzon kuchi va boy xomashyo manbalaridan cheksiz foydalanishga asoslangan, kompartiya chizib bergan besh yillik rejalarni bajarishga kirishdi. Markaz manfaatiga bo'ysundirilgan respublika iqtisodiyotini urushdan oldingi darajaga yetkazish va rivojlantirishga qaratilgan vazifani bajarishda o'zbek xalqining mehnatsevar, sabr-toqatli va tinchliksevarlik fazilatlaridan foydalanildi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLARI (ЛИТЕРАТУРА И МЕТОДОЛОГИЯ / METHODS). Ushbu tadqiqot mavzusi O'zbekistonda Ikkinchi jahon urushidan keyingi davrdagi xalq xo'jaligi, ayniqsa, qishloq xo'jaligi va sanoat sohalarining rivojlanishini tahlil qilishga qaratilgan bo'lib, mavzuga oid keng ko'lamli adabiyotlar o'rganib chiqildi. Sovet davridagi iqtisodiyotning o'ziga xos xususiyatlari, xususan, qattiq markazlashgan boshqaruv tizimi va ma'muriy-buyruqbozlik usullari rus hamda o'zbek tarixshunosligida turli yondashuvlar bilan yoritilgan.

"Sovet O'zbekistoni iqtisodiy tarixi (1917–1965-yillar)" asari [1] paxtachilikning respublika iqtisodiyotidagi ustuvor rolini va unga bo'lgan katta sarmoyalarni ko'rsatib beradi. Ushbu manba ko'rilayotgan davr uchun muhim statistika ma'lumotlarini taqdim etadi. Xususan, urushdan keyingi davrda respublikaning iqtisodiy siyosati Moskva manfaatlariga bo'ysundirilgani va O'zbekiston xomashyo bazasi sifatida ko'rilgani ushbu manbada ham aks etgan.

Inomjon Usmonxo'jayevning "Paxta ishi: tarixi va oqibatlari" nomli kitobi [7] mustabid tizimning O'zbekiston iqtisodiyotiga, xususan, paxta sohasiga ta'sirini yuqori lavozimda ishlagan shaxs nuqtai nazaridan yoritadi. Ushbu manba partiya apparatining qat'iy nazoratini va markaziy rejalar sababli mahalliy tashabbuslarning bo'g'ib qo'yilganini tasdiqlaydi. "Yosh leninchi" gazetasining 1991-yilgi sonlaridagi [3] materiallar ham bu holatni to'ldiradi.

"O'zbekiston SSR xalq xo'jaligi 60 yilda" [4] va "O'zbekiston SSR xalq xo'jaligi 1987-yilda" [5] kabi statistik to'plamlar traktorlar, paxta terish mashinalari, kapital qo'yilmalar va mineral o'g'itlarning soni haqida aniq raqamlarni keltirib, paxtachilikni rivojlantirishga qaratilgan ulkan moliyaviy va texnik resurslarni miqdoriy jihatdan asoslaydi. Bu manbalar paxta ekini maydonlarining kengayishi va hosildorlikning pasayishini tasdiqlovchi muhim dalillardir.

MUHOAKAMA (ОБСУЖДЕНИЕ / DISCUSSION). Iqtisodiyot oldiga qo'yilgan eng muhim vazifalar belgilab olindi. Bunga ko'ra, sanoatni rivojlantirish ishlari respublika iqtisodiyotining yetakchi sohasi – **paxtachilikni rivojlantirishga** qaratildi. Urushning g'alaba bilan yakunlanishi kelajakka katta umid uyg'otdi va bor kuch-g'ayratni faqat tinch hayotni tiklashga, iqtisodiyotni tinch hayotga moslashtirishga, urush oqibatlarini bartaraf etishga yo'naltirish imkonini berdi. Vazifa nihoyatda og'ir edi, chunki uni urushdan keyingi g'oyatda og'ir ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy sharoitda hal etish lozim edi. Respublika tinch hayotga moslashayotgan sanoat uchun, aholini oziq-ovqat va xalq iste'moli mollari bilan ta'minlash uchun yoqilg'i, elektr quvvati va xomashyoga katta ehtiyoj sezardi. Shuningdek, malakali ishchilar va muhandis-texnik kadrlar yetishmas edi. Buning ustiga, O'zbekiston Rossiya, Ukraina va Belorussiyaning urushda vayron bo'lgan xalq xo'jaligini tiklashda ham yordam berishi kerak edi. Shu bois, birinchi navbatda respublikaning umumiy ahvolini, tabiiy iqlim sharoitini, milliy an'analarini va xalq manfaatlarini hisobga

olgan holda aniq dastur belgilab olish talab qilinardi.

Lekin buning iloji yo‘q edi, chunki mustabid tuzum hukmron bo‘lgan mamlakatda (O‘zbekiston uning tarkibiy qismi edi) **imperiya-mustamlakachilik rejimi** va qattiq markazlashgan boshqaruv tizimi hukmron edi. U respublikaning huquqsiz ahvolini yanada mustahkamlab, uning ijtimoiy rivojlanishini to‘la-to‘kis metropoliya manfaatlariga bog‘lab qo‘ydi. Urush yillarida hukmron partiyaning siyosiy mavqeyi yanada oshdi. U haqiqatda davlat ustida mutlaq hukmron organga aylanib, mamlakat hayotining barcha sohalarida, shu jumladan, iqtisodiy sohada ham o‘zining ma‘muriy-buyruqbozlik taqsimlash siyosatini o‘tkaza boshladi. Sovet imperiyasining respublikalari sotsialistik xalq xo‘jaligi tizimining yagona tuguniga qattiq bog‘lab qo‘yilgan edi. Shular qatorida O‘zbekiston ham o‘z hududidan ancha uzoqda, uning imkoniyatlari va milliy manfaatlarini mutlaqo hisobga olmagan holda ishlab chiqilgan ijtimoiy va iqtisodiy dasturlar iskanjasiga olingan edi.

1946-yil 18-mart kuni SSSR Oliy Kengashi tomonidan «SSSR xalq xo‘jaligini tiklash va yanada rivojlantirishning 1946-1950-yillarga mo‘ljallangan rejasi haqida qonun» qabul qilindi. Rejada vayron bo‘lgan xo‘jalikni tiklash, sanoat va qishloq xo‘jalik mahsulotlari ishlab chiqarishni urushdan oldingi darajaga yetkazish va yanada oshirishga erishish vazifasi ilgari surildi. O‘zbekiston rahbariyati Markaz tomonidan real imkoniyatlardan kelib chiqmagan, texnika vositalari va moliyaviy resurslar tanqisligiga qaramay, oshirib belgilangan ko‘rsatkichlarni e‘tirof etishga majbur bo‘ldi va respublikada amalga oshiriladigan tadbirlarni belgilab chiqdi. Shu sohani rivojlantirish uchun **3 million 900 ming so‘m** mablag‘ ajratildi. Bu vazifalar respublika Oliy Kengashining 1946-yil avgustida tasdiqlangan «O‘zbekiston SSR xalq xo‘jaligini tiklash va rivojlantirishning 1946-1950-yillarga mo‘ljallangan 5 yillik rejalari to‘g‘risidagi qonun»da o‘z ifodasini topgan. Rejada respublikada sanoat mahsulotlarini 52 foizga ko‘paytirish ko‘zda tutilgan edi. Paxtachilikni, xususan, paxta yig‘im-terimini

kompleks mexanizatsiyalashni tugallash kabi noreal vazifalar qo‘yilgan edi. O‘zini hamma narsalarni qilishga qodir deb hisoblovchi partiya apparati kabinetlarida o‘tirib belgilangan bu ko‘rsatkichlarga erishib bo‘lmashligi ko‘rinib turardi, amalda ham shunday bo‘ldi, rejalar bajarilmay qoldi.

Urushdan keyingi xalq xo‘jaligi qurilishining o‘ziga xos xususiyati uzoq muddatli rejalashtirishni besh yillik reja bilan birga olib borishdan iborat edi. Bu bolshevizmning sotsialistik qurilish va sotsializmning tabiati to‘g‘risidagi aqidaparastlik konsepsiyasiga, uning kommunizmga sakrashdan iborat xayoliy g‘oyasiga asoslangan edi. Mustabid davlat iqtisodiy siyosatining yaqin 15 yilga mo‘ljallangan asosiy yo‘nalishi, masalan, (urushdan oldingi darajaga nisbatan) sanoat ishlab chiqarishni uch barobarga oshirishni, oziq-ovqat va xomashyo resurslarining mo‘l-ko‘lligini ta‘minlashni nazarda tutgan edi. Bu noilmiy loyihada yana ilgarigidek O‘zbekistonga SSSR paxta mustaqilligining granti sifatida asosiy o‘rin ajratildi. Mustamlakachi siyosat, rahbariyatning tafakkuriga ko‘ra, O‘zbekiston iqtisodiyotini tubdan qayta qurish va uni aholi ehtiyojlari uchun mahsulotlar ishlab chiqarishga qayta yo‘naltirish uchun birinchi navbatda sanoat ishlab chiqarishini, asosan, qishloq xo‘jalik yo‘nalishidagi ishlab chiqarishni rivojlantirishga qaratilgan bo‘lishi, bunda respublikaning davlatning asosiy paxta bazasi sifatidagi an‘anaviy o‘rni haqidagi qaror hisobga olinishi zarur edi. Sanoatni tinch hayotga moslab qayta qurish katta qiyinchiliklar bilan bog‘liq edi. U xalqning hisobsiz moddiy va jismoniy xarajatlarini talab qilardi. Urush tugagan vaqtga kelib O‘zbekistonda ham mustabid tizim mustahkam o‘rnashgan va yanada shijoat bilan amal qilayotgan edi [1, 230-240]. Natijada, shu yillardan boshlab u jamiyatni yangi kuch bilan rivojlantirish jarayonlarini izdan chiqara boshlagan, susayish mexanizmi yanada avj olayotgan edi.

Qattiq markazlashgan boshqaruv tizimi, yuqoridan rahbarlik qilishning ma‘muriy-buyruqbozlik usullari eng samarali iqtisodiy

omillardan keng foydalanish imkonini bermas edi. Shuning uchun ham O'zbekistonning besh yillik rejalarini tuzib chiqish vaqtida xo'jalik hisobi, o'zini-o'zi mablag' bilan ta'minlash, ijara prinsiplari, xo'jalik faoliyatida tashabbus va ijodkorlik jihatlarini ta'minlaydigan, ijobiy natijalar beradigan boshqa shakllari harakatga keltirilmagan va hisobga olinmagan edi. Shu bilan birga, iqtisodiyotda mutanosiblik buzilgan, katta moddiy vositalar, omilkor malakali kadrlar va hokazolar yetarli bo'lmagan bir sharoitda odatdagidek yana sovet imperiya tizimi manfaatlarini ko'zlab O'zbekiston oldiga amalga oshirib bo'lmaydigan vazifalar, jumladan, qisqa muddatlarda paxtachilikni rivojlantirishni nazarda tutardi [2, 236]. Respublika sanoatini, xalq xo'jaligining boshqa tarmoqlarini rivojlantirish paxtachilik manfaatlariga bevosita bog'liq qilib qo'yildi va u paxta uchun kurashning tarkibiy qismiga aylantirildi. Bunday sharoitda paxtachilik va irrigatsiya qurilishi uchun mashinalar, shu jumladan, kultivatorlar, o'g'itlagichlar, chigit ekish seyalkalari, ko'rak terish mashinalari, ekskavatorlar va boshqalarni ishlab chiqaradigan mashinasozlik zavodlarini qayta qurish va yangi zavodlarni yaratish yuzasidan katta ishlarni amalga oshirishni ko'zda tutardi. "Toshqishloqmash" zavodiga paxtaga birlamchi ishlov berish va paxta terish mashinalarini ishlab chiqarish, "Toshto'qimachilikmash" zavodiga tarash mashinalarini ishlab chiqarishni yo'lga qo'yish topshirildi. Respublika sanoatini, xalq xo'jaligining boshqa tarmoqlarini tubdan qayta qurish to'la ma'noda amalga oshmadi.

Urush tugagandan keyin ko'p o'tmay (1946-yil fevral) markaziy siyosiy rahbariyat maxsus qaror qabul qilib, unda O'zbekistonda 1946-1953 yillarda paxtachilikni tiklash va yanada yuksaltirish sohasidagi rejalar va tadbirlarni belgilab berdi. Markazning bu hujjati, O'zbekiston xalqlari manfaatlarini aslo hisobga olmagan va majburiy xususiyatga ega bo'lgan qaror edi. Yuqoridan yuborilgan qarorlar odatda O'zbekistonda muhokama qilib o'tirilmasdi, balki amaldagi dasturiy hujjat sifatida uning bajarilishiga doir tadbirlar ishlab chiqilib, harakatga yo'llanma berilardi.

Respublika qishloq xo'jaligini qayta qurishdagi asosiy mezon paxta ekiladigan maydonlarni izchillik bilan kengaytirib borish va umumiy ekin ekiladigan maydonlarda uning salmog'ini oshirishdan iborat edi. Mahalliy hokimiyat organlari zimmasiga sug'oriladigan yerlarda don ekinlari ekishni qisqartirish va bu ekinlarni boshqa yerlarga ko'chirish, chigit va beda ekiladigan yerlardan 218 ming gektarini bo'shatish choralari ko'rish vazifasi yuklangan edi. Paxta ekish reja – topshiriqlari yuqoridan majburiy tartibda belgilanardi va respublika viloyatlariga yuborilardi. Masalan, 1946-yil uchun Toshkent viloyatiga 86 ming gektar, Farg'ona viloyati uchun 108 ming gektar, butun respublika bo'yicha esa 779 ming gektar yerga chigit ekish haqidagi topshiriqlar Markazdan kelgan edi. Paxta ekiladigan maydonlarning to'xtovsiz oshirib borilishi respublikada chorvachilikning rivojlantirishga va oziq-ovqat mahsulotlari yetishtirishga to'g'anoq bo'ldi. Bu esa O'zbekiston aholisining, birinchi navbatda, qishloq aholisining moddiy ahvoriga salbiy ta'sir qildi. Markazning respublika qishloq xo'jaligiga ana shunday bir tomonlama va volyuntaristik yondashuvi jamoat xo'jaligining har jihatdan ko'p tarmoqli bo'lib, rivojlanishiga to'sqinlik qildi. Unga faqat mustamlakachilik xususiyatini bag'ishladi.

Yana paxtachilikni sun'iy ravishda jadal yuksaltirish mustabid tuzumning O'zbekiston iqtisodiyotini rivojlantirishdagi ustuvor yo'li bo'lib, uning bir tomonlama rivojlanishini mustahkamladi. Markazning ulkan rejalarida O'zbekistonga faqat xomashyo yetkazib beruvchi chekka bir o'lka sifatida qaralar edi. Xuddi shu narsa O'zbekiston iqtisodiyotining asliga bir tomonlama rivojlanishiga olib keldi. Bunda xomashyoni qayta ishlash korxonalari juda oz bo'lib, bu narsa ijtimoiy dasturlarni amalga oshirishga xalaqit berardi. 1945-yil oxiriga kelib O'zbekistonning mashinasozlik sanoati qishloq xo'jaligi va irrigatsiya ehtiyojlari uchun mashina va uskunalar ishlab chiqarishga o'tkazildi. 1946-1991-yillar mobaynida kommunistik partiya va sovetlar hukumati paxtachilikni rivojlantirishga qaratilgan o'nlab qarorlar qabul qildi, uni rivojlantirish bilan bog'liq rejalar Moskvada

Davlat reja qo'mitasida ishlab chiqilar va u xalq xo'jaligini rivojlantirish direktiv hujjatlariga asos qilib olinar edi. Bu rejalarni O'zbekistonning qo'g'irchoq va hech qanday huquqqa ega bo'lmagan hukumati hamda partiya tashkiloti so'zsiz bajarishga majbur edi.

O'zbekiston kommunistik partiyasining sobiq birinchi kotibi Inomjon Usmonxo'jayevning bu xususda quyidagi iqrori g'oyatda o'rnlidir: "Lekin o'sha vaqtda davr boshqa edi. O'ylagan narsangni amalga oshira olmasding. Hamma narsa Gosplanda hal bo'lar edi. Jumhuriyatda o'tadigan Oliy Kengash sessiyalari shunchaki nomiga o'tar edi. Chunki hamma narsa oldindan hal qilib qo'yilardi. Hamma respublika rahbarlari topshiriqni bajarishga majbur edi. Misol uchun paxta plani masalasini olaylik. Planni Moskva belgilardi" [3]. Markaziy hukumat O'zbekistonda paxtachilikni rivojlantirish maqsadlarini ko'zlab juda katta hajmdagi mablag'larni sarfladi va paxtachilikning moddiy-texnika bazasini mustahkamladi. Buni shu faktdan ham bilsa bo'ladiki, agar 1940-yilda O'zbekiston paxta dalalarida 23 ming traktor ishlagan bo'lsa, 1965-yilda 89,9 ming, 1970-yilda 121,3 ming, 1975-yilda 145,2 ming, 1980-yilda 157,3 ming va 1985-yilda 188,9 ming traktor ishladi. Paxta terish mashinalarining soni 1960-yilda 8,3 ming, 1970-yilda 26,1 ming, 1980-yilda 36,6 ming va 1985-yilda esa 39,6 mingtaga yetdi [4, 15].

Sovetlar hukumati O'zbekistonda suv xo'jaligi qurilishi, irrigatsiya-melioratsiya ishlarini yaxshilash maqsadlari uchun juda katta hajmdagi kapital mablag'larni sarfladi. Buni quyidagi aniq raqamlar ko'rsatib turibdi. Agar respublikada 1924-1940-yillardagi suv xo'jaligi qurilishi uchun (16 yil mobaynida) 264 million so'm kapital mablag' sarflangan bo'lsa, 1961-1975-yillarda (o'n besh yil) 7 milliard 87 million so'm va 1976-1985-yillarda esa (ya'ni 10 yilda) bu sohada sarflangan kapital mablag' 10 milliard 243 million so'mga teng bo'ldi [5, 86]. Ya'ni keyingi o'n yil mobaynida suv xo'jaligi qurilishiga sarflangan kapital mablag' 1924-1940-yillar o'z ichiga olgan 16 yildagi kapital mablag' hajmidan salkam 39 baravar ko'p

bo'ldi. Bu hisobga irrigatsiya va melioratsiya ishlari uchun qilingan sarf-xarajatlar kirmaydi. Faqat 1971-1985-yillarda melioratsiya tadbirlari uchun davlat 19 milliard 881 million so'm mablag' ajratdi. Natijada O'zbekistonda Amudaryo va Sirdaryo havzasi suvlari hisobidan 20 dan ortiq suv omborlari, o'nlab kanallar barpo etildi. Agar 1946-yilda O'zbekiston xaritasida faqat bitta Kattaqo'rg'on suv ombori bo'lgan bo'lsa, keyingi yillarda O'rta To'qay, Janubiy Surxon, Uchqizil, Chimqo'rg'on, Quyimozor, Kosonsoy, Tuyabo'g'iz, Tuyamo'yin, Chorvoq, Ohangaron kabi suv omborlari paydo bo'ldi.

Sovetlar hukumati nima bo'lsa ham ko'proq paxta olishni bosh maqsad qilib qo'ydi. Ana shu niyatda O'zbekiston qishloq xo'jaligiga yetkazib berilgan mineral o'g'itlar yildan yilga oshirildi. Agar 1951-yilda O'zbekiston qishloq xo'jaligi 0,9 million tonna mineral o'g'it olgan bo'lsa, 1980-yilda uning miqdori 5 million tonnadan oshib ketdi. Respublika Davlat agrosanoat qo'mitasi ma'lumotlariga qaraganda, 1981-1985-yillarda har gektar paxta maydoniga 241 kg azot, 120 kg fosfor va 51,6 kg kaliy (100 foiz ozuqa modda hisobida) ishlatilib, yilda jami 412,6 kg mineral o'g'it tashlangan. Bu Umumittifoq ko'rsatkichidan 3,5 va AQShdan 4,5 baravar yuqori demakdir. Sarhisobsiz ishlatilgan va turgan-bitgani zahri qotil bu mineral o'g'itlar ona yerimiz tuprog'ining tabiiy holatini buzib, zarar keltirishdan tashqari, atrof-muhitga ta'sir o'tkazib, ekologik vaziyatni halokat yoqasiga keltirib qo'ydi. Shu bois besh yillik rejalarida respublikada paxta yetishtirish miqdori muttasil oshib boraverdi. O'zbekiston 1946-1950-yillarda davlatga 7 million 729 ming tonna paxta bergan bo'lsa, 1951-1955-yillarda bu ko'rsatkich 12 million 270 ming tonnani tashkil etdi. 1981-1985-yillarda esa qo'li qadoq zahmatkash O'zbekiston mehnatkashlari yetkazib bergan paxta 28 million 617,6 ming tonnaga yetdi. Bu raqamlar shuni ko'rsatadiki, O'zbekistonda paxta tayyorlash 1946-1950-yillarga nisbatan 1951-1955-yillarda bir yarim, 1981-1985-yillarda qariyb to'rt baravarga yaqin ortgan. Har bir narsaning ham o'z o'lchovi chegarasi bor,

albatta. Paxta yetishtirishning O'zbekistonda bu darajada katta sur'atlar bilan o'sishi nimaning hisobidan bo'ldi degan qonuniy savol tug'ilishi turgan gap. Balki bu o'sish ko'p miqdorda ishlab chiqarilgan zaharli mineral o'g'itlarning qishloq xo'jaligida ishlatilishi natijasida yuz bergandir. Mutaxassislarning hisob-kitoblari va bergan ma'lumotlariga qaraganda paxtachilikda mineral kimyoviy moddalarning beradigan foydasi 40-45 foizdan oshmas ekan. Aksincha, mineral o'g'itlarning paxta ekiladigan maydonlarda haddan tashqari ko'p ishlatilishi yerlarning tabiiy holatini o'zgartirib hosildorlikka halokatli ta'sir ko'rsatdi. Ikkinchidan esa, xo'jaliklarning iqtisodiyotiga juda katta moddiy zarar keltirdi. Chunki, 1989-yilgi narxlar bo'yicha ammiak selitrining 1 tonnasi 70 so'm, ammofosning 1 tonnasi 96 so'm 50 tiyin, kotoran gerbitsidning 1 tonnasi 12 ming so'mni tashkil etgan. Raqamlar shundan dalolat beradiki, 1960-1980-yillarda gektar boshiga paxtadan olinadigan hosil ko'payishi o'rniga kamayib ketdi. Jumladan, agar 1966-1970-yillarda har gektar yerdan o'rtacha 25,1 sentner, 1970-yilda esa 26,3 sentner hosil olingan bo'lsa, 1986-1987-yillarda bu ko'rsatkich 23,7 sentnerga va 1987-yilda esa 23,1 sentnerga tushib qolgan.

Biz aytmoqchimizki, paxta tayyorlash yalpi miqdorining yildan yilga oshib borishi asosan paxta ekiladigan maydonlarning kengayishi hisobidan amalga oshirilgan. Paxta ekiladigan maydonlarning yil sayin kengayib borganligini quyidagi raqamlar ochiq-oydin ko'rsatadi. Agar 1940-yilda 923,5 ming gektar yerga chigit qadalgan bo'lsa, bu ko'rsatkich 1960-yilda 1386,6 ming, 1970-yilda 1709,2 ming, 1980-yilda 1877,7 ming va 1987-yilda esa 2107,7 ming gektarga teng bo'ldi. Demak, paxta ekiladigan maydonlar 1987-yilda 1 million 184,2 ming gektarga yoki ikki barobardan ham ziyodroq ko'paydi. Paxta ekin maydonlari hatto aholi tomorqalarigacha kirib bordi, eshik va derazalar atroflarigacha g'o'za ekiladigan bo'ldi. Paxta ekiladigan maydonlarning kengayishi qaysi yerlar hisobidan amalga oshdi?

- **Birinchidan,** Mirzacho'l, Markaziy Farg'ona, Qarshi va Surxon-Sherobod

cho'llarining o'zlashtirilishi hisobidan amalga oshirildi.

- **Ikkinchidan,** qadim-qadimdan o'zining shirin-shakar anorlari, o'riklari, anjiru olmalari, uzumlari-yu, nashvatilari, mazasi tilni yoradigan qovunlari-yu, tarvuzlari bilan jahonga mashhur bo'lgan behisob bog'rog'larimizni quritib paxtazorlarga aylantirish orqali bo'ldi.

- **Uchinchidan,** 30-40-yillarda 0,15 gektardan qishloq aholisidan ajratib berilgan tomorqa yer uchastkalarining 1980-yillarga kelib 0,012 va hatto 0,06 gektarga qisqarishi hisobidan amalga oshirildi.

O'zbekiston xalq xo'jaligini rivojlantirish uchun mablag'larning katta qismi paxtachilikka ajratildi va uning bilan bog'liq bo'lgan tarmoqlarga sarflandi. Respublika traktor parki ancha ko'paydi, kolxozlarga texnik xizmat ko'rsatuvchi MTSlar soni 245 taga yetdi, ulardagi traktorlar soni 1950-yilda 29,5 mingtani, paxta terish mashinalari soni 3617 tani tashkil etdi [6, 230]. Respublika qishloq xo'jaligining yuk avtomobillari parki 1950-yilda 7934 ta yuk avtomobillari va avtotsisternalarni tashkil etdi. 1949-yil 4-fevral kuni paxtaga davlat tayyorlov bahosini oshirish haqida hukumat qarori e'lon qilindi. Ilgari 1 tonna paxta xomashyosiga 1047 so'm to'langan bo'lsa, 1949-yildan boshlab 2200 so'mga ko'tarildi, ya'ni 1 tonna paxta xomashyosi 3 tonna bug'doyga tenglashtirildi. Paxtakorlar mehnati juda ham past baholanib qolaverdi, 1 tonna paxta yetishtirish uchun 1 tonna bug'doy yetishtirishga nisbatan 10-15 marta ko'p mehnat sarflash talab qilinardi [7, 236]. 1949-yil avgustida bo'lgan O'zbekiston Kompartiyasi MQning VI plenumi qarorlari asosida kolxozlar yiriklashtirildi. O'zbekiston SSRdagi 1777 ta mayda kolxoz o'rniga 1950-yil avgustida 752 ta yirik kolxoz vujudga keldi.

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION). Urushdan keyingi yillarda O'zbekiston xalq xo'jaligining tiklanishi va yangi bosqichga o'tishi murakkab xalqaro vaziyatda kechdi. Qishloq xo'jaligi va sanoat ishlab chiqarish sohalarini yanada rivojlantirish uchun markaz tomonidan bir qancha rejalar va dasturlar ishlab chiqildi. Texnika va texnologiyalarni ishga tushirish,

bo'sh yerlarni o'zlashtirish uchun yangi | Natijada yangi zavod va fabrikalar ishga
kanallar ochishga alohida e'tibor qaratildi. | tushirildi.

ADABIYOT VA MANBALAR RO'YXATI
(ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА /
REFERENCES):

1. Экономическая история советского Узбекистана (1917-1965 гг.). — Т.: 1966.
2. "Ёш ленинчи" gazetasi, 1991-yil, 12, 13, 15-noyabr sonlari.
3. Народное хозяйство Узбекской ССР за 60 лет. Юбилейный статистический сборник. — Т.: Узбекистан, 1984.
4. Народное хозяйство Узбекистан ССР в 1987 г. Статистический ежегодник. — Т.: Узбекистан, 1989.
5. Karimov I.A. O'zbekistonning o'z istiqlol va taraqqiyot yo'li. — Т.: O'zbekiston, 1992.
6. Safarov S. Mustaqillik davri O'zbekiston iqtisodiyoti. — Т.: Sharq, 2000.
7. Usmonxo'jayev I. Paxta ishi: tarixi va oqibatlari. — Т.: Fan, 1995.
8. www.ziyouz.com.
9. www.arxiv.uz